

пріоритети: створення ефективно функціонуючої ЗВТ без виключень і обмежень в рамках ЄЕП та поступове виконання Україною "копенгагенських критеріїв", прийнятих для кандидатів на вступ до ЄС.

1. Географічна структура експорту-імпорту товарів (1996-2007 рр.) // http://ukrstat.gov.ua/control/uk/localfiles/display/operativ/operativ2005/zd/zd_rik/zd_u/gsp_u.html / 2. Географічна структура експорту-імпорту послуг (1994-2007 рр.) // http://ukrstat.gov.ua/control/uk/localfiles/display/operativ/operativ2005/zd/zd_rik/zd_u/gsp_u.html/ 3. Довідка про стан торговель-

но-економічного співробітництва між Україною і Російською Федерацією за 2007 рік // http://www.me.gov.ua/file/link/114751/file/Dov_RF_2007.doc / 4. Стан торговельно-економічного співробітництва між Україною та ЄС у 2006 році // http://www.me.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=98986&cat_id=80884 / 5. Прямі інвестиції з України в країни ЄС // http://ukrstat.gov.ua/control/uk/localfiles/display/operativ/operativ2007/zd/zd_izes/zd_izes_u/zd_izes_u1207.htm / 6. Василенко В. Що Україні робити з ЄЕП? // <http://www.dt.ua/1000/1600/46083/> 7. Обсяги реалізованої промислової продукції (робіт, послуг) за 2001-2006 роки // http://ukrstat.gov.ua/control/uk/localfiles/display/operativ/operativ2007/pr/orp_rik/orp_06_u.html

Надійшла до редакції 08.07.2008

В. Будкін, д-р екон. наук, проф.

СПІВДРУЖНІСТЬ НЕЗАЛЕЖНИХ ДЕРЖАВ У РЕГІОНАЛЬНОМУ ТА ЕКОНОМІЧНОМУ ВИМІРАХ

Досліджено історію розвитку та перспективи існування численних міждержавних блоків на терені колишнього СРСР з точки зору інтересів їхніх учасників, а також дана оцінка участі України в цих блоках.

The development history and prospects of several inter-states unions on the area of former USSR studied from the standpoint of their participant's interests, assessed Ukraine participation in such unions.

В кінці 1991 року зі світової арени зникла одна з її геополітичних та гео економічних доміант – припинив своє існування СРСР. На його території, крім трьох прибалтійських республік, за рішенням Алматинської наради керівних діячів 11 суверенних держав 21 грудня того ж року виникло нове міждержавне формування – Співдружність Незалежних Держав (пізніше до її складу увійшла також Грузія). Її проголошення було здійснено без необхідної підготовки, як вимушена реакція на кризову політичну ситуацію на тому радянському просторі, який вже знаходився в стадії розпаду. Осмислення можливостей, завдань та варіативних перспектив цього утворення було віднесено на період після проголошення цього суто декларативного акту, що стало передумовою існування в СНД значного кола проблем сутнісного характеру.

Практично відразу ж з'ясувалося, що окремі учасники СНД мають різні, в багатьох випадках прямо протилежні уяви та наміри щодо долі цієї організації та своє місце в її складі. Одну групу представляла Росія, керівництво якої на чолі з тодішнім президентом Б.Єльциним орієнтувалося на "інтеграційний" шлях розвитку Співдружності з метою політичного і економічного об'єднання нових незалежних держав під російською егідою. З певними відмінами у ставленні до такого шляху ідею інтеграції підтримували також Казахстан з його лідером Н.Назарбаєвим (необхідно вказати на внутрішньополітичну передумову такого вибору, тому що в цій країні титульна нація – казахи лише в кінці 1980-х років досягли половини населення) та Білорусь, особливо після приходу до влади в 1994 році президента О.Лукашенка.

Керівництво України, Туркменистану, закавказьких республік мало інший погляд на існування СНД. Не стільки офіційно, скільки на практиці він зводився до бажання використати цю організацію як тимчасовий фактор поступового "розлучення" з країнами – нащадками СРСР, насамперед, з Росією. Обидві ці схеми взаємовідносин несли в собі суперечність не лише між двома полярними підходами, але й в середині кожного з них. Реінтеграція пострадянського простору навіть при наявності політичної згоди учасників на її здійснення могла б бути реалізована лише при збереженні побудованого за часів СРСР єдиного господарського комплексу цих держав із наявністю міжреспубліканської системи спеціалізації та кооперування виробництва, яка була сформована раніше на нераціональних, суто адміністративно – директивних засадах, із неадекватними ринковим параметрам цінами, при повному відриві від світогосподарських процесів внаслідок дії державної мо-

нополії на зовнішньоекономічну діяльність. В умовах ринкових перетворень в більшості національних економік та їх відкриття стосовно світового господарства забезпечити збереження значного комплексу було неможливо, не кажучи вже про ту головну мету процесу суверенізації – створення власної політичної і економічної системи, яка домінувала в усіх пострадянських державах, але найбільше – в самій Росії.

Ще більш нереальним було сподівання забезпечити "розлучення" за допомогою СНД, тобто із використанням ресурсів інших членів цього об'єднання, включаючи Росію. На практиці це призвело лише до взаємної недовіри щодо можливості зберегти стабільні економічні відносини, наслідком чого було їх суттєве послаблення в цілому й ліквідація виробничо-коопераційних зв'язків, зокрема. Більш-менш швидко, в основному вже до середини 1990-х років замкнути всередині національного господарства основні коопераційні ланцюжки спромоглася лише Росія з її багатопрофільною економікою, де замість об'єктів, залишених за кордонами інших країн СНД, знайшли паралельні або компенсуючі потужності. Інші ж учасники цієї організації, навіть Україна – друга за своїм економічним потенціалом держава в її складі, не мали такої можливості, внаслідок чого значні структурні диспропорції стали однією з основних причин тривалої економічної кризи (останніми серед них, і це лише в 2000 р. подолали падіння ВВП Україна та Молдова). Обране на початку 1990-х років одночасне збереження себе в складі Співдружності й намагання посилити співробітництво з партнерами поза її межами, як це з'ясувалося пізніше, було найгіршим варіантом стабілізації внутрішньої та зовнішньої економічної ситуації в цих державах. Порівняно з такою "двоїстою" моделлю гео економічної орієнтації багато швидше й ефективніше подолати наслідки виходу із єдиного народногосподарського комплексу СРСР навіть раніше вузькоспеціалізовані в його складі Естонія, Латвія і Литва, максимально можливий розрив яких з пострадянським економічним простором дав їм можливість відразу ж використовувати допомогу з боку ЄС та інших західних партнерів.

Суперечливість гео економічної та геополітичної орієнтації учасників є характерною рисою СНД, що вплинуло на природу, характер та наслідки її функціонування на всіх етапах існування цієї міждержавної організації. Можна виділити три етапи розвитку, які в цілому не привели до ствердження Співдружності в якості ефективно діючого об'єднання країн з вагомим впливом на систему всесвітніх господарських та політичних координат.

Перший з цих етапів охоплює 1992 – 1994 роки, коли в основному була сформована інституційна структура СНД. В січні 1993 року був прийнятий Статут СНД, що визначив її функціональні та організаційні основи, включаючи два головні органи – Раду голів держав та Раду голів урядів, інші міждержавні ради, комісії, комітети тощо. У вересні того ж року було прийнято рішення про створення Економічного союзу країн – членів, в грудні 1994 року виник орган керівництва цим союзом – Міждержавний економічний комітет із завданням посилити координацію економічного співробітництва в межах Співдружності.

Вже в цей період виявилася така характерна риса цієї організації, як утворення органів чи прийняття широкомасштабних проектів без достатнього обґрунтування та врахування інтересів заінтересованих країн. Так, не були втілені в життя Угода 1994 року про Платіжний союз країн СНД, рішення про створення Євразійського об'єднання вугілля та металу, Міждержавної ради з нафти та газу, більшість інших рішень практичного спрямування. Країни СНД не використали сприятливі можливості Ашхабадської угоди 1993 року про пільговий режим взаємних поставок – межам виробничої спеціалізації тощо. Нечіткістю використання відзначалися також закладені в цей період правові основи функціонування СНД. Так, Україна приєдналася до Економічного союзу цих країн на правах асоційованого члена, але визначення такого статусу немає й до цього часу. Де-юре вона навіть не є членом СНД, бо не ратифікувала Статут цієї організації, де чітко записана обов'язковість такого акту для її учасників. Не зважаючи на це Україна приймає участь в роботі керівних органів, більше того колишній Президент Л. Кучма в 2002-2003 роках головував в СНД, змінивши традиційно очолюючих цю організацію вищих посадових осіб Росії. В цілому ж й самі організаційні структури Співдружності в умовах вкрай різнопланових підходів держав – учасниць, їх незаінтересованості в підкоренні спільним цілям власних національних інтересів з моменту утворення всіх інституцій СНД й до цього часу не вийшли за межі переважно лише формальної фіксації існуючих розходжень в позиціях щодо взаємного співробітництва та інших проблем існування Співдружності.

В цих умовах в середині 90-х років ХХ ст. почався другий етап існування цієї організації. В цей час в керівництві Росії виникли ідеї формування в СНД т.зв. "інтеграційного ядра" у складі, насамперед, самої РФ, Білорусі та Казахстану, яке взяло б на себе функцію прискорювача об'єднувачих тенденцій на основі використання моделі "різношвидкісної інтеграції". В січні 1995 р. ці країни утворили Митний союз, до якого пізніше приєдналися Киргизстан і Таджикистан. Фактично СНД стала двохаровою організацією із поділом на привілейованих за торговельним режимом та інших членів. До того ж у вересні 1995 року президент Б.Єльцин затвердив своїм указом "Стратегічний курс Росії з державами-учасницями СНД", в якому було прямо записано, що "цей регіон є насамперед зоною інтересів Росії" та що виключно ставлення до російської політики (зокрема стосовно прискорення інтеграції) "буде важливим фактором, що визначає масштаби економічної, політичної та військової підтримки з боку Росії". При цьому така позиція не лишилася тільки на рівні декларацій, а почала втілюватися в жорстку диференціацію умов вивозу з РФ енергоносіїв та інших товарів "критичного імпорту" для України та інших не-членів Митного союзу, ускладнення доступу їх товарів на найбільший в цьому регіоні російський ринок тощо. Більше того, коли І.Каримов звернувся до Б.Єльцина з проханням про допомогу в

зв'язку із загрозою Узбекистану з боку ісламських екстремістів, то він не отримав позитивної відповіді (що між іншим призвело в наступні роки як до зростання терористичних осередків в країні, так й до допуску на її територію військових сил США під час їх операцій проти талібів в Афганістані всупереч негативній реакції Росії).

Така політика Росії в пострадянському гео економічному та геополітичному просторі стала однією з основних причин того, що інші країни СНД почали орієнтуватися на участь в різного роду паралельних міждержавних союзах. В 1997 році Україна, Азербайджан, Грузія та Молдова утворили ГУАМ, до якого в 1999 році приєднався Узбекистан (в 2004 році він вийшов з цієї організації). Разом з іншими п'ятьма причорноморськими державами Росія, Вірменія та зазначені вище чотири країни з 1994 року є членами організації Чорноморського Економічного Співробітництва. Центральнопівнічні члени СНД і Азербайджан уклали угоди з Туреччиною, Пакистаном та Іраном про створення ЕКО – Організації співробітництва мусульманських країн. Сама Росія з 1999 року почала створювати разом з Білоруссю двоєдину Союзу держав (пізніше вже президент В.Путін запропонував, щоб білоруська територія увійшла до складу об'єднаної держави лише на правах російських областей, з чим не могло погодитися мінське керівництво). Негаразди із створенням спільного митного простору вимусили Росію та інших учасників Митного союзу перетворити його в 2000 році в нову організацію – Євразійське економічне співтовариство (ЄврАзЕС), намагання оформити яку в ефективно діючу організацію також мали лише обмежений успіх. Сама наявність такої великої кількості не доповнюючих, а існуючих паралельно утворень свідчить про невисоку дієвість функціонування спільного союзу цих країн – Співдружності Незалежних Держав.

Вже в кінці цього другого періоду існування СНД можна було визначити сутність зазначеної організації порівняно із іншими міждержавними блоками світу. На відміну від Європейського Союзу, НАФТА, МЕРКОСУР та інших подібних утворень СНД аж ніяк не може бути віднесена до союзів інтеграційного типу. В її складі не вдалося створити навіть первісну форму інтеграційного об'єднання – зону вільної торгівлі, як це передбачалося угодою 1995 року про формування такої спільної зони. Частково, але також із значними обмеженнями режим ЗВТ використовується лише в ЄврАзЕС та ГУАМ, які, однак, не мають інших ознак чітко оформленого інтеграційного союзу. Можна сказати, що СНД на цей період зупинилося в цілому на стадії своєрідного утворення преференційного типу з тією відміною від існуючих прикладів надання преференцій (угоди ЄС з Ломейською групою, з Ізраїлем тощо), що в Співдружності не було формалізованих угод щодо їх використання. Практично преференції стосовно цін та умов поставки енергоносіїв та інших товарів "критичного імпорту" надаються Росією на двосторонній основі із врахуванням, насамперед, стану політичних відносин з партнерами по СНД і є засобом тиску на них при вирішенні інших завдань російської політики. Прикладами використання економічних важелів такого тиску можна назвати погіршення умов торгівлі з Україною під час розподілу Чорноморського флоту або створення труднощів в газопостачанні Білорусі при незгоді її керівництва з рядом російських пропозицій щодо створення спільної держави обох країн та багато інших. Останнім та найбільш відкритим проявом такого тиску стало рішення російського Газпрому про різке збільшення цін на поставку газу до України в кінці 2005 року при значно нижчих цінах для інших країн Співдружності (особливо для "близького" за політичними уподобаннями режиму президента Білорусі О. Лу-

кашенка), що було активно підтримано й президентом Росії В. Путіним.

СНД відрізняється від більшості міждержавних союзів співвідношенням економічної та політичної ваги її членів. Вона є унікальною за світовими параметрами організацією, де на одного члена – Росію – припадає близько 80 % сукупного ВВП, 60 % промислового та 50 % сільськогосподарського виробництва, майже половини загального обороту зовнішньої торгівлі. В інших міждержавних об'єднаннях – ЄС, МЕРКОСУР, АТЕС тощо немає такого виключно домінуючого учасника, тому й умови включення в інтеграційний процес при всіх різницях в рівні економічного розвитку й в господарському потенціалі не є такими докорінно відмінними, як в СНД. Зазначені об'єднання тому розвиваються за моделлю горизонтальної інтеграції із єдиним прикладом інтеграції вертикального типу, яким є північноамериканська НАФТА. Однак особливістю останньої є можливість фінансової, технологічної, преференційної підтримки найбільш слабкого члена – Мексики з боку США й частково Канади. Якби і в СНД існувало спільне бажання здійснити побудову інтегрованої спільноти, то це було б можливе також лише на основі моделі вертикальної інтеграції між найбільш економічно могутньою Росією та всіма іншими членами цієї організації. Але Росія, як з'ясувалося, не мала й немає достатніх ресурсів для того, щоб підтримати інтеграційний процес не лише в масштабі всієї Співдружності, але навіть по відношенню до такої невеликої країни, як Білорусь. В 1993 р. вже була спроба об'єднати грошово-фінансові системи цих двох держав, Але коли після підписання відповідної міжурядової угоди російські експерти підраховали реальні витрати РФ на здійснення цього проекту, то їх величезність примусила навіть саму Росію відмовитися від згаданого "проєкту", не зважаючи на всі його політичні вигоди для адміністрації Б. Єльцина (до поступового ведення єдиної грошової одиниці обидві ці країни почали переходити лише в сучасних умовах – з 2006 року російський рубль почне використовуватися як платіжний засіб у взаємних відносинах господарюючих суб'єктів обох держав). І в нових умовах створення Союзної держави цих двох країн наштовхується в основному на не вирішеність проблеми ресурсного забезпечення об'єднання, хоча існують й політичні розходження між О. Лукашенко та В. Путіним стосовно майбутнього статусу кожного учасника цієї дводільної зінтегрованої спільноти.

Необхідно вказати, що крім об'єктивних, суто економічних існують й інші перепони на шляху інтеграції пострадянських держав. Справа в тому, що процес перетворень в цих країнах мав такий побічний наслідок, як виникнення практично в усіх з них кланової структури суспільства – на базі формування родинних (країни Центральної Азії і Кавказу, крім Вірменії) або економічних (Росія, Україна, Білорусь) кланів. Ці домінуючі в кожній державі структури не можуть піти на втрату свого впливу на національну економіку, що є обов'язковим наслідком їх неминучих поступок при утворенні інтеграційного об'єднання формально в спільних інтересах всіх учасників, а реально – на користь найбільш могутніх в ньому російських кланів.

Стримана позиція багатьох членів СНД щодо інтеграції в її межах пояснюється також існуванням певної надії на входження до складу Європейського Союзу за прикладом країн Центральної Європи та Прибалтики. Євроінтеграційний й водночас євроатлантичний курс був визнаний на державному рівні в Україні, Грузії, його підтримують деякі політичні сили в Молдові, Азербайджані, навіть в Білорусі. На відміну від Європейських угод про асоціацію з центральноєвропейськими країнами угоди

про партнерство і співробітництво, які були укладені ЄС з більшістю учасників СНД (характерним і суто політичним актом з боку ЄС було те, що Україна 16 червня 1994 року першою серед країн Співдружності й на п'ять днів раніше Росії мала змогу підписати таку УПС), прямо не передбачали наступну можливість вступу до ЄС, але й не відкидали такий варіант інтеграції з ними.

Логічним наслідком сукупного впливу на членів СНД зазначених вище внутрішніх та зовнішніх факторів стало докорінне розмежування в підході окремих їх груп до механізму функціонування цієї організації. Росія та інші прихильники здійснення інтеграції спільну увагу акцентували на пріоритеті багатосторонніх проєктів та форм діяльності, для яких часто не були наявні необхідні ресурси та віддача для учасників. Так сталося, наприклад, з найбільшим спільним проєктом першої половини 1990-х років – будівництвом великого автомобільного комбінату в м. Єлабуга. Постійне відставання із реалізацією проєкту та не вигідні умови виробничої кооперації призвели до того, що через два роки після початку здійснення цього проєкту Україна та Узбекистан, а потім й інші учасники перестали брати участь в його реалізації. Також не знайшли підтримки в цей період російські пропозиції про створення спільного інвестиційного банку, формування єдиної платіжної системи, яка базувалася б на російському рублі та була певним аналогом Європейського Платіжного Союзу 1950-1958 рр. (необхідно відзначити, що ЄПС спромігся виконати свою функцію багатосторонньої клірингової системи лише завдяки створенню в його складі за "Планом Маршалла" такого стабілізаційного фонду, який не був та й не міг бути передбачений ініціаторами побудови аналогічної системи в СНД внаслідок повної відсутності варіантів отримання необхідних фінансових коштів від майбутніх учасників або ззовні). Курс на інтеграцію спричинив орієнтацію Росії, Білорусі, Казахстану на формування цілої системи наднаціональних органів з прерогативами обов'язковості їх рішень для всіх членів СНД – приблизно за зразком існування таких же органів в ЄЕС – ЄС (ця ідея не була реалізована внаслідок відмови України й більшості інших країн Співдружності приймати участь в їх діяльності). Рівнозначне, а в деяких випадках й більше значення ця група приділяла не лише економічним, але й суто політичним аспектам взаємного співробітництва (зокрема, стосовно Об'єднаних збройних сил СНД, Ради командуючих прикордонними військами, в яких, між іншим, Україна не погодилася приймати участь).

Навпаки, Україна, Туркменістан, з окремих питань держави Закавказзя, Узбекистан, Молдова виступали проти зазначеної моделі відносин в межах Співдружності, в тому числі проти формування наднаціональних органів, відстоювали пріоритет співробітництва на двосторонньому, а не на багатосторонньому рівні, вважали головним завданням СНД посилення економічних зв'язків, а не заходів політичного характеру.

Таке суттєве розходження в основних підходах до функціонування СНД не могло не вплинути негативно на ефективність роботи цієї організації. Нездатність її вирішувати спільні проблеми не лише "максимального", тобто інтеграційного характеру, але й більш приземленої поточної взаємодії країн – членів природно викликало незадовільну оцінку з їх боку всієї роботи органів СНД й особливо участі в цій організації Росії як провідного суб'єкта всіх процесів в євразійському геополітичному та гео економічному просторі. Пік критичної оцінки ситуації припав на Кишинівський самміт керівників країн Співдружності в жовтні 1997 р., коли реально повстало питання про саме існування СНД. Про гранично кризову ситуацію на цьому засіданні свідчить хоч

би заключне зауваження тодішнього Голови цієї організації Б.Сльцина про те, що все ж таки СНД в цих умовах вдалося зберегти. Зазначений самміт міг стати поворотним пунктом до модернізації всієї роботи Співдружності на більш раціональних та ефективних засадах, але цього на жаль не сталося. Й дотепер збереглися закладені ще на початку 90-х років форми і методи її діяльності, які не відповідають потребам розширення та поглиблення взаємних зв'язків, раціональному сполученню індивідуальних та колективних інтересів членів СНД. Іншими словами й в останній період СНД, беручи її в якості організації, як такої, має фактично ту ж стару природу та механізм функціонування, що і в попередні роки, не зважаючи на значні зрушення у внутрішньо економічній та геополітичній ситуації кожного її члена, а також на загальні зміни ситуації в Європі та світі.

Якщо природа СНД як організації була законсервована, то у взаємовідносинах між її членами все ж таки відбулися зміни якісного характеру, що дозволяє визначити наступ з початку цього століття третього етапу її розвитку. Він характеризувався, насамперед, намаганням керівництва Росії перейти до більш прагматичної політики відносно з її партнерами по СНД, що було характерно для перших п'яти років зовнішньополітичного курсу нового президента РФ В.Путіна. Головними пріоритетами цього курсу виступали не прагнення "суцільно" й швидкої інтеграції всіх тих суверенних держав, що утворилися на пострадянському терені, а більш копійка й довгострокова робота по розвитку окремих напрямів співробітництва, де у Росії ще зберегалися можливості досягти у взаємодії з партнерами по СНД реальних економічних й політичних результатів. Значною мірою була змінена й сама модель таких відносин – замість орієнтації на домінують багатосторонніх зв'язків була обрана концепція їх посилення на двосторонній або груповій основі.

Першим проявом такої зміни в політиці Росії були результати візиту В. Путіна до Баку в 2000 році, під час якого з азербайджанською стороною була підписана низка угод про відновлення розірваних на початку 1990-х років коопераційних зв'язків, про співробітництво в нафтовидобувній та нафтопереробній промисловості, про режим використання басейну Каспію тощо. В 2001 році Туркменбаши С. Ниязов під час свого відвідання Москви отримав дуже важливий для експорту країни дозвіл по використанню російської трубопроводної сітки при поставках газу до Європи (доцільно відзначити, що й сама Росія мала від цього рішення суттєві вигоди, тому що в неї в цей час виник дефіцит ресурсів газовидобутку для задоволення потреб західноєвропейських споживачів). Відповідні заходи по практичному посиленню економічного співробітництва були здійснені у відносинах РФ з Вірменією, Узбекистаном та Молдовою. Свідченням такого нового підходу стала й зустріч В. Путіна та Л. Кучми в Дніпропетровську в березні 2001 року, під час якої були обговорені такі важливі для обох країн проблеми, як посилення співробітництва в галузі літакобудування і космонавтики, об'єднання електромереж і транзиту електроенергії через територію нашої держави тощо.

Такі зміни тактичного характеру не суперечили збереженню вже традиційної лінії на посилення позицій Росії в євразійському геополітичному та гео економічному просторі й відбувалися паралельно із збереженням ряду несприятливих для партнерів умов торгівлі з цим найбільш емним ринком регіону. В 2002 – 2003 роках Україна і Росія ледве не дійшли до стадії "торговельної війни" між собою внаслідок взаємного обмеження доступу ряду товарів на свій внутрішній ринок. Такі ж

захисні акції проти російських товарів вимушені були вводити й інші члени СНД. Враховуючи надвисоку заінтересованість партнерів по Співдружності в експорті до РФ своїх неконкурентоздатних на світових ринках виробів, російські фірми продовжують використовувати у торгівлі з ними т.зв. "ефект покупця", тобто нав'язувати власні ціни та умови закупівель. Це ж стосується "ефекту продавця" при вивозі з Росії енергоносіїв та інших товарів, що являють собою для багатьох країн СНД номенклатуру "критичного імпорту".

Необхідно разом з тим вказати й на деякі позитивні тенденції в розвитку взаємного співробітництва країн-учасниць СНД, що стали проявлятися в останні роки. Певний прогрес відбувається, зокрема, у відносинах членів ГУАМ, що проявилось в укладанні між ними угоди про вільну торгівлю. Це може сприяти значному підвищенню рівня торговельних та інших відносин між його членами, які до цього часу перебувають на низькому рівні – в 2004 році частка всіх трьох партнерів по цьому союзу в загальному обсязі зовнішньої торгівлі України складала всього 1,81 %, в тому числі Грузії – 0,27 %, Азербайджану – 0,36 % та Молдови – 1,18 % [1]. Щодо Азербайджану, то на суттєве розширення взаємної співпраці можуть вплинути результати візиту до Києва нового президента цієї країни І.Алієва в червні 2004 року, під час якого були досягнуті домовленості про поглиблення співробітництва в галузях енергетики, суднобудування та авіабудування, військово – технічній сфері тощо. Стабільними залишаються економічні відносини України з Молдовою та Грузією, однак розраховувати на їх значний приріст не має рації (навіть при суттєвому підвищенні рівня політичних відносин з Тбілісі після приходу до влади нового керівництва країни на чолі з президентом М.Саакашвілі) – в цих двох країнах відсутні великі експортні ресурси для задоволення потреб української економіки.

Попри те періодичне загострення ситуації у відносинах з Туркменістаном – другим, після Росії джерелом імпорту енергоресурсів, яке пов'язане із величиною та формами оплати поставок газу, Україна все ж забезпечує отримання бажаних обсягів його надходження з цієї країни. При всіх претензіях щодо непередбачуваності позиції стосовно двосторонніх відносин туркменського керівництва на чолі з Туркменбаши С. Ниязовим необхідно вказати, що Україна не використала ту досягнуту у 2001 році домовленість про взаємовигідні умови розрахунків з Туркменістаном, які включали до себе крім грошових виплат також інші форми компенсації імпорту енергоносіїв, зокрема із застосуванням надання інжинірингових послуг (проекткування, постачання та монтаж українського устаткування для газопровідної та іригаційної систем цієї держави тощо). Після укладання в 1998 р. міжурядової угоди України та Білорусі про розвиток виробничого кооперування посилювалися зв'язки між машинобудівними заводами обох країн. Особливо значний прогрес досягнутий в останні п'ять років у взаємних відносинах з Казахстаном. В Україні почала успішно працювати нафтова компанія "Казахойль", суттєво підвищилася галузева стабільність двосторонніх поставок товарів, українські підприємства вийшли на казахстанський ринок сільськогосподарської техніки, прокату тощо. Якісно новий етап в обоюсторонньому співробітництві відкриває План дій Україна – Казахстан на 2006 – 2007 роки, що був підписаний президентами обох держав під час візиту Н. Назарбаєва до Києва в листопаді 2005 року – він розширює взаємини в таких важливих сферах, як використання української трубопроводної системи та космодрому Байконур, створенні спільних підприємств, закупівлі продукції українських авіапідприємств тощо.

Остання спроба реанімування діяльності СНД була пов'язана із проектом створення поряд з іншими паралельно існуючими в її межах міждержавними союзами (ЄврАзЕС, ГУАМ тощо) організації більш тісної взаємодії найбільших країн-членів, бажаність формування якої була висунута лідерами України, Росії, Білорусі та Казахстану в лютому 2003 року. 19 вересня 2003 року президенти цих чотирьох держав підписали Угоду про формування Єдиного економічного простору. У відповідності із статтею 1-ю цієї Угоди під таким простором "...Сторони розуміють економічний простір, що об'єднує митні території Сторін, на якому функціонують механізми регулювання економік, засновані на єдиних принципах, що забезпечують вільний рух товарів, послуг, капіталу та робочої сили, і проводиться єдина зовнішньоторговельна і узгоджена, в тій мірі і в тому обсязі, в яких це необхідно для забезпечення рівноправної конкуренції та підтримання макроекономічної стабільності, податкова, грошово-кредитна і валютно-фінансова політика" [2]. Якщо це базисне положення співставити із загальновизнаними характеристиками типових ознак окремих етапних форм інтеграційних союзів, то запропонована модель ЄЕП дозволила б віднести це міждержавне утворення до формувань типу митного союзу, тобто більш зрілої форми порівняно із зоною вільної торгівлі, але більш низької, ніж спільний ринок, економічний союз та повне інтеграційне об'єднання. Це необхідно відразу ж підкреслити, тому що позиція української сторони на відміну від оцінки природи майбутнього ЄЕП трьома іншими учасниками угоди зводиться до наділення цього спільного союзу рисами виключно зони вільної торгівлі без вилучень та обмежень. Правда, в статті 2-й цього документа при характеристиці етапів поглиблення процесу інтеграції йдеться саме про формування такої зони із розшифровкою таких її особливостей, як "незастосування у взаємній торгівлі антидемпінгових, компенсаційних і спеціальних захисних заходів на базі проведення єдиної політики в галузі тарифного і нетарифного регулювання, єдиних правил конкуренції, застосування субсидій та інших форм державної підтримки" [3].

Доцільно нагадати, що намагання створити ЗВТ в межах Співдружності на двосторонній або багатосторонній основі має більш ніж десятирічну історію. В 1993 р. Україна уклала відповідні угоди з Білоруссю та Російською Федерацією, а в 1995 р. угода про створення зони вільної торгівлі для всього економічного простору СНД була ухвалена на засіданні Голів держав – членів цієї організації. Але далі формального рішення цієї складної проблеми справа не пішла – внаслідок суттєвих розходжень стосовно надання взаємних поступок по окремим товарним групам (насамперед, щодо торгівлі енергоносіями) ця угода була ратифікована лише частиною парламентів країн СНД й так і не була реалізована на практиці. Поряд із розходженнями в підходах окремих учасників Угоди про ЄЕП стосовно обсягу та номенклатури виключень із режиму вільної торгівлі на відсутність прогресу в цьому питанні в 2003-2004 рр. – до закінчення строку перебування на посаді президента Л. Кучми вплинули також докорінні розходження між позиціями представників України та трьох інших держав стосовно практичних кроків по посиленню інтеграційних засад ЄЕП із утворенням наднаціональних органів, пріоритетності спільних рішень над національними інтересами тощо. При новому керівництві України на чолі з президентом В. Ющенком негативна оцінка можливості участі в ЄЕП на умовах зазначеної Угоди посилилася, хоча певні контакти стосовно її майбутнього втілення в життя до останнього часу не були перервані.

Якщо оцінювати згоду попереднього керівництва України на участь в цьому інтеграційному союзі з геополітичної точки зору, то при всіх офіційних запевненнях у незмінності зовнішніх пріоритетів таке рішення, за нашою думкою, означало щонайменше найсуттєвішу зміну акцентів у співвідношенні двох основних – "західного" і "східного" векторів української політики. Саме із цим були пов'язані виступи проти участі України в ЄЕП представників блоку "Наша Україна" та інших учасників опозиції курсу адміністрації президента Л. Кучми та уряду В. Януковича, а також партнерів по Європейському Союзу і НАТО. Фактично це означало б перехід України від десятилітнього визнання "другорядності" відносин в межах Співдружності порівняно із курсом на європейську та євроатлантичну інтеграцію до намагання різко і якісно активізувати їх за допомогою ЄЕП.

Нестабільність та двоїстість геополітичної і геоекономічної орієнтації окремих членів СНД взагалі є однією з характерних рис цієї організації. За роки незалежності в регіональній структурі української зовнішньої торгівлі відбулося різке зменшення частки СНД (з 57,4 % в 1995 р. до 38,0 % в 2004 р.) із відповідним зростанням питомої ваги торговельних партнерів поза її межами [4]. Ця тенденція не є якоюсь виключною, вона характерна й для Росії (в обороті її зовнішньої торгівлі на частку СНД припадає менше 20 %) та всіх інших країн Співдружності, крім Білорусі та Молдови [5]. Але Україна, як і всі ці країни, не спромоглася ствердитися в найбільш ефективних нішах світового господарства – основу її експортних поставок складають вироби чорної металургії, хімії, мінеральні продукти (63,0 % в 2004 р.). Частка ж машин, устаткування, приладів, засобів транспорту, тобто товарів з високою експортною віддачею в українському вивозі 2004 р. досягла лише 15,5 %, до того ж в їх складі переважає найменш складна продукція, а не вироби високих технологій. При цьому внаслідок високої конкурентоспроможності продукції машинобудування України вона знаходить збут переважно в країнах СНД. В українському імпорті домінує така товарна позиція як "Мінеральні продукти" (37,4 % в 2004 р., в тому числі 35,0 % припало на енергоносії – нафту, газ тощо), які практично повністю надходять з Росії, Туркменістану та деяких інших країн СНД [6].

Як висновок можна констатувати, що при зростанні присутності в інших регіональних сегментах світового ринку сукупність країн СНД залишається для України особливо вагомим напрямом вивозу продукції відносно більш високих технологій та головним джерелом того "критичного імпорту", без якого неможливе існування сучасної високо енерго- та сировинновитратної української економіки. Подібна нерациональна залежність від Росії та інших країн СНД ускладнює не лише геоекономічні позиції України, але й проголошену її попереднім й сучасним вищим керівництвом офіційну геополітичну орієнтацію на інтеграцію до європейського господарського простору та в євроатлантичні структури.

При цьому необхідно відзначити, що на геоекономічні позиції України суттєво впливає стримана реакція на українські ініціативи з боку ЄС. Розповсюджена 11 березня 2003 року Комунікація (офіційна заява) Єврокомісії "Ширша Європа. Сусідство" віднесла Україну до числа тих держав, "які на цей момент не мають перспективи членства в ЄС" [7] із наданням їй статусу "сусідньої західної нової незалежної країни" разом із Молдовою та Білоруссю. Цей статус розширює можливість співробітництва між Україною та ЄС, але не вирішує проблему кардинально – інтеграція до європейського господарського простору в цьому випадку відтягується на довгі роки. Не компенсує цього й підтримка з боку

ЄС можливості вступу України до СОТ, а також визнання її в якості країни з ринковою економікою на дев'ятому самміті "ЄС – Україна" в Києві 1 грудня 2005 року. Суттєво не вплинули на стриману позицію ЄС й ті політичні акції сучасного керівництва України щодо посилення євроатлантичного співробітництва, які за визначенням міністра закордонних справ Б.Тарасюка дозволяють пристосувати існуючий план дій НАТО – Україна до початку набуття членства в цьому Альянсі [8].

Не менша суперечливість геоекономічних та геополітичних позицій характерна для Російської Федерації, але вже у співвідношенні більшої за масштабами вагомості цієї країни в світі та в регіональному розрізі. З одного боку, пріоритетом для Росії виступає відновлення хоч би частково втраченого після краху СРСР глобального геополітичного авторитету, об'єктивно передумовою чого виступають її військово-промисловий потенціал, ємний для імпорту товарів і капіталу внутрішній ринок, пряма залежність Європи від поставок російських енергоносіїв з перспективою перетворення в альтернативне джерело забезпечення ними країн Далекого Сходу (насамперед таких геополітичних та геоекономічних велетнів як Китай і Японія) й навіть США. Але з іншого боку – не менш важливим, але вже регіональним геоекономічним та геополітичним пріоритетом для Росії є збереження свого домінуючого впливу на весь пострадянський простір, у взаєминах з іншими країнами – членами СНД. Об'єктивно ж для одночасного вирішення цих двох завдань у Росії немає насамперед достатніх економічних ресурсів, внаслідок чого по відношенню до більш слабких партнерів по Співдружності її керівництво застосовує методи вибіркового економічного стимулювання політичної лояльності найбільших прихильників (наприклад, Білорусь при президенті О.Лукашенко отримує енергоносії за найнижчими цінами порівняно з іншими пострадянськими країнами), прямого політичного та економічного тиску на інших учасників СНД.

Майже 15-річна історія існування цієї організації свідчить про те, що в її межах не була створена раціонально діюча першооснова стабільної економічної заінтересованості до включення кожної держави у взаємовигідне господарське та політичне співробітництво. Внаслідок цього наявність регіонального пріоритету геоекономічної та геополітичної орієнтації на СНД для багатьох її учасників пов'язане або з відсутністю можливості виходу на світовий ринок й тому із виключною залежністю від експортно-імпортних операцій з Росією та іншими учасниками цієї організації (це стосується, зокрема, Молдови, Киргизстану, Вірменії та зберігається для Грузії навіть при сучасній конфронтації її нового керівництва з РФ), або із суто політичними причинами – неможливістю правлячих режимів самостійно протистояти внутрішнім і зовнішнім супротивникам, насамперед ісламським екстремістам (в Таджикистані, а в останній час – й в Узбекистані).

У тих же держав, де є привабливі для світового ринку товари (нафта і газ Туркменистану і Азербайджану) пріоритети геоекономічної орієнтації поступово зміщуються поза межі СНД при посиленні незалежності від прямого геополітичного впливу Росії. Туркменистан з другої половини 90 – х років практично не приймає участі в спільних засіданнях органів Співдружності, а збереження його формального членства в СНД в основному пов'язане із неможливістю постачання в Європу єдиного експортного товару цієї країни – газу без використання російської трубопровідної системи. Із створенням спільно з провідними транснаціональними корпораціями Каспійського нафтового консорціуму і введенням в експлуатацію нафтопроводу від Баку до туре-

цького середземноморського порту Джейхан Азербайджан чітко зорієнтувався на пріоритетність співробітництва з європейськими та світовими партнерами. Разом з тим збереження членства в СНД дозволяє цій країні диверсифікувати свої зовнішні зв'язки, посилюючи тим самим самостійність у проведенні власної геоекономічної та геополітичної діяльності.

Найбільш раціональну позицію у зазначених питаннях вочевидь займає казахське керівництво на чолі із президентом Н.Назарбаєвим. За визначенням іноземних експертів ця країна найбільш послідовно і успішно провела реформування успадкованої від СРСР командно-адміністративної в ринкову систему господарювання, забезпечила стабільність внутрішньої економічної та політичної ситуації після проголошення національного суверенітету. Ця держава в межах СНД поступово перетворюється в одного з основних виробників та експортерів кольорових металів, енергоносіїв, хімічної сировини, а державна програма "Казахстан – 2030" передбачає поступовий перехід від моделі переважно енергетично-сировинного спрямування національної економіки цієї країни до створення комплексної господарської структури з домінуючою обробною промисловістю. Обґрунтованість цього проекту базується на забезпеченні цієї реструктуризації значними імпортними надходженнями комплектного устаткування з використанням зростаючих фінансових ресурсів від експорту енергоносіїв із західноказахстанських родовищ. Для їх розробки були залучені інвестиції великих транснаціональних корпорацій ("Шеврон" та інші), що дозволяє Казахстану посилити свої геоекономічні позиції в якості одного з вагомих учасників енергетичного ринку світу. Крім того велике значення для зміцнення таких позицій має посилення співробітництва з КНР (зокрема передбачене будівництво трубопроводів для постачання нафти для швидкого зростачої китайської економіки), а також формування потужних транспортних коридорів "Схід – Захід" за концепцією відновлення "Великого шовкового шляху".

При високому рівні такої активності на міжнародній арені головним пріоритетом геополітичної та геоекономічної політики Казахстану залишається регіон СНД. Саме Н.Назарбаєв після Біловезької зустрічі тодішніх лідерів трьох слов'янських країн в грудні 2001 року був ініціатором створення Співдружності незалежних держав, в січні 1995 року він настояв на перетворенні двостороннього російсько-білоруського митного союзу в організацію, відкриту для інших членів СНД. Казахське керівництво було одним із ініціаторів посилення інтеграційних процесів в цій організації шляхом утворення спочатку ЄврАзЕС, а потім й ЄЄП. Всі зазначені ініціативи виходили із національних, насамперед економічних інтересів Казахстану, який якнайширше використовує можливості співробітництва з Росією, Україною та іншими членами СНД для стабілізації та розвитку власного господарського потенціалу. Разом з тим Н.Назарбаєв чітко визначив негативне ставлення до політичної інтеграції пострадянських країн по типу "Спільної держави Росія – Білорусь".

Серед цих країн Білорусь є фактично єдиною, крім зрозуміло Росії, державою, яка здійснює політику виключної орієнтаційної домінантності на геоекономічний і геополітичний простір СНД, що пов'язане із вкрай негативним ставленням до режиму О.Лукашенка з боку Заходу, а також із специфікою народногосподарського комплексу республіки, який успадкував від радянських часів найбільш високу в регіоні залежність від виробничо – коопераційних зв'язків з Росією.

Для більшості ж країн-членів СНД, як свідчить попередній аналіз, характерним є різне для кожної держави, але наявне у кожній з них співвідношення доцентрових і відцентрових гео економічних та геополітичних інтересів, а також практичних кроків зовнішньої тактики й стратегії. Зміни в цьому співвідношенні почали активно проявлятися особливо в останні два роки, для яких характерні деякі нові тенденції в розвитку відносин в межах СНД. Значною мірою вони пов'язані із т.зв. "кольоровими революціями" в ряді країн регіону, які, однак, мали різний вплив на зазначений вище баланс доцентрових і відцентрових тенденцій. Так, за оцінками внутрішньополітичних змін в Киргизстані в 2005 році вони сприятимуть посиленню відносин цієї держави з Росією. Напроти тому прихід до влади адміністрації президента М. Саакашвілі призвів до різкого погіршення грузинсько-російських відносин й взагалі ставлення цієї країни до СНД, свідченням чого було прийняття парламентом Грузії в кінці 2005 року рішення про вихід з цієї організації. Особливо ж складними стали в сучасний період українсько – російські відносини, які після "помаранчевої революції" розвивалися по низхідній від певного погіршення до прямої конфронтації в кінці 2005 року. Нібито суто господарський конфлікт щодо різкого підвищення цін з боку російського "Газпрому" насправді має виключно політичний характер, є спробою керівництва Росії вдруге за останні роки вплинути на виборчий процес в Україні. І навпаки – хвилю "кольорових революцій" з її загальним посиленням відцентрових тенденцій намагалися використати в своїх цілях ісламські екстремісти в Узбекистані, що вимусило режим президента І. Карімова перейти від багаторічного дистанціювання від Москви до політичного зближення з російським керівництвом.

Показово, що в центрі наведених вище зрушень у взаємних відносинах виступає Росія з її ставленням до партнерів по СНД і зворотно – їх ставленням до цієї держави. Фактично сучасна політика Росії свідчить про крах попередніх намагань президента В. Путіна посилити вплив в цьому регіоні за допомогою переважно економічних методів і є черговим проявом проголошеної ще в середині 90-х років тези Б. Єльцина про СНД як зону виключних геополітичних інтересів Росії з тією, правда, відміною, що за цей час суттєво змінилася внутрішня та зовнішньополітична ситуація навколо регіону, включаючи посилення впливу в ньому США і ЄС, вихід належних до нього країн з тодішньої економічної кризи тощо. Характерно, що погіршення відносин з Росією практично не вплинуло на ставлення до Грузії і України інших учасників СНД, про що свідчать, зокрема, успішні наслідки візиту Н. Назарбаєва до нашої країни в кінці 2005 року, розвиток грузинсько-азербайджанського співробітництва в сфері транзиту нафти тощо.

Посилення впливу суто політичних факторів на взаємини між членами СНД надає їм конфронтаційного характеру й призведе щонайменше до подальшого послаблення цієї організації. Якщо ж існуюче протистояння буде наростати, то це матиме за наслідок докорінну зміну існуючої конфігурації цього міждержавного утворення, склад якої втратить ряд сучасних членів.

1. Розраховано за даними: Зовнішня торгівля України товарами за 2004 рік. – К.: Держкомстат України. Експрес – доповідь, 2005. № 32.
2. Угода про формування Єдиного економічного простору. // Урядовий кур'єр. – 23 вересня 2003 року. – №177. 3. Там же. 4. Розраховано за даними: Зовнішня торгівля України товарами за 2004 рік; Зовнішньоекономічна діяльність України .1995. – К.: НДІ статистики Мінстату України. – 1996. – С.4. 5. Общество и экономика. – Москва. – 2003. – №7-8. – С. 169. 6. Розраховано за даними: Зовнішня торгівля України товарами за 2004 рік. 7. Wider Europe – Neighbourhood. Brussels, 11.3.2003. COM / 2003 / final. 8. Урядовий кур'єр. – 23 грудня 2005 р. – № 245.

Надійшла до редакції 03.06.2008

Н. Кочергіна, канд. екон. наук, доц.

ВПЛИВ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ НА РОЗВИТОК МІЖНАРОДНОГО БІЗНЕСУ

Проведено аналіз переваг розвитку міжнародного бізнесу в умовах поширення світових інтеграційних процесів.

This article is devoted to the advantages of the international business development in the conditions of spread world integration processes.

Важливою умовою розв'язання кардинальних проблем внутрішнього розвитку, необхідною складовою зовнішньої стратегії України стало питання про її ставлення до тих або інших міжнародно-економічних об'єднань та операційних, інтеграційних процесів. Виходячи з цього особливий інтерес становить оцінка окремих географічних векторів зовнішньоекономічної орієнтації України, з яких європейський є особливо важливим. Актуальність дослідження полягає в тому, що аналізуючи сучасні тенденції світового розвитку, інтернаціоналізацію національних економік, перетворення світового економічного механізму в єдину глобальну систему, для України виникає гостра необхідність процесу активної інтеграції до сучасної системи господарських зв'язків для успішного подальшого економічного, соціального та політичного розвитку як самої країни, так і окремих її суб'єктів господарської діяльності.

Широкий розвиток регіональних організацій, що мали на меті спільне регулювання економічних процесів та сприяння взаємопристосовуванню національних господарств, почався в 50-х роках ХХ століття спершу в Західній Європі, пізніше – в країнах Латинської Америки, Африки та Азії. Головною метою інтеграції є нарощування обсягів та поширення асортименту товарів та послуг по основі і в результаті забезпечення ефективності госпо-

дарської діяльності у міжнародних масштабах. Внутрішня логіка розвитку інтеграційного механізму відображає загальний еволюційний процес становлення сучасного ринкового господарства, адже цей розвиток починається з простих форм усунення перешкод для розвитку торгових та інших партнерських відносин і веде до зростання міждержавного регулювання господарського та соціального життя в межах інтеграційного комплексу.

Поступово складаються й стають особливо тісними всебічні світогосподарські регіональні зв'язки, що охоплюють багато країн. Лібералізація міжнародного обміну полегшила адаптацію національних господарств до зовнішніх умов і впливів, сприяла більш активному їх включенню в міжнародний поділ праці і кооперацію, у процес широкого міжнародного спілкування та співробітництва.

Предметом дослідження є теоретичні основи розвитку інтеграційних процесів та їх вплив на національний та міжнародний бізнес.

Об'єктом дослідження є діяльність міжнародних компаній, що ведуть свій в умовах поширення світових інтеграційних процесів.

Метою написання статті було визначити і дослідити фактори інтеграції, що сприяють або заважають розвитку міжнародного бізнесу. У роботі відповідно до даної мети поставлені наступні задачі: